

ХРИСТИЯНСЬКО-ІСТОРИЧНИЙ СВІТОГЛЯД ЛІТОПІСУ «ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»

Анотація.

У статті аналізується християнсько-історичний світогляд літопису «Повість врем'яних літ», вивчається генезис руського літописання і пропонується авторська точка зору його виникнення.

Ключові слова: християнсько-історичний світогляд, генезис руського літописання, «Повість врем'яних літ».

Аннотация.

В статье анализируется христианско-историческое мировоззрение летописи «Повесть временных лет», изучается його генезис и предлагается авторская точка зрения на его возникновение.

Ключевые слова: христианско-историческое мировоззрение, генезис руського летописания, «Повесть временных лет».

Summary.

In this article the Christian and historical outlook of the manuscript «Povest vremennih let» is analyzed, its genesis is studied and the position of the author in its problem is proposed.

Key words: Christian and historical outlook, genesis of the Rus chronicles, «Povest vremennih let».

Історія для української середньовічної літератури є тим чинником, котрий визначає її світогляд, чинить безпосередній вплив на літературні форми, духовні, суспільні й естетичні концепції. Академік Г.Міллер писав, що літописець Нестор і його послідовники створили неповторний скарб – найповнішу систему руської історії, якою не може похвалитися жодна інша нація. Дійсно, аналогу руського літописання у Середньовічній Європі не було. Вагомий внесок у вивчення киеворуського літописання зробили вчені А.Шлецер, Г.Еверс, М.Костомаров, К.Бестужев-Рюмін, О.Шахматов, І.Франко, М.Присьолков, М.Грушевський, А.Насо-

нов, М.Тихомиров, Н.Нікольський, Д.Ліхачов, Б.Рибаков, А.Кузьмін, Л.Махновець, В.Шевчук, В.Яременко, П.Толочко та ін.

Проблема початків давньоруського літописання є складною і до цього часу остаточно не вирішеною. Водночас вона безпосередньо пов'язана з проблемою історії як чиннику світобачення у літописі, оскільки літописи творилися не лише як пам'ятки історичні, а й як художні та ідейні здобутки певної епохи. Тож завдання нашої статті полягає у з'ясуванні генезису києворуського літописання та визначенні християнсько-історичного чинника як визначального у формуванні світогляду літопису. Вважаємо, що літописання стало однією з головних відповідей Русі на історико-літературну традицію Європи.

М.Оболєнський стверджував, що початковий київський літопис слід датувати серединою X століття, і пов'язував його виникнення з іменем духівника княгині Ольги пресвітера Григорія. Так, Ольга, відвідавши Константинополь, доклала максимум зусиль для того, щоб Русь мала свою традицію. Дещо раніше датує виникнення літописання І.Срезневський, говорячи, що перші порічні записи почали робити на початку X століття. І.Забелін відносив початки літописання до 60-х рр. IX століття. Цей висновок учений зробив на основі аналізу статей 864–867 рр. Никонівського літопису, які він назвав київськими за походженням і пов'язував їх виникнення з діяльністю перших християн на Русі. Пізніше це положення Забеліна було розвинуте Б.Рибаковим у праці «Древняя Русь. Сказания, былины, летописи». Провівши детальний філологічний аналіз тексту, він прийшов до висновку, що записи Никонівського літопису 867–889 рр. являють собою перший руський літопис князя Аскольда, який був розпочатий у рік першого хрещення русів, тобто задовго до 988 року. На основі цього і постанали реконструкції «Літопису Аскольда» Б.Рибакова і М.Брайчевського.

Власну концепцію руського літописання розробив О.Шахматов, який стояв на тому, що найдавніший літописний звід слід датувати 1037–1039 рр. Це заперечив Л.Черепнін, на думку якого даний звід постав 996 року у Десятинній церкві, безпосередню причетність до чого мав Анастас Корсуняннин. М.Тихомиров розвинув ідею про те, що початковий звід слід датувати 988 роком і виникнення його не має відношення до Десятинної церкви. Б.Рибаков займався питаннями часу і місця виникнення Початко-

вого літопису. Водночас він звернув увагу на те, що у літописі є цезура, яка охоплює події кінця X – початку XI ст., тобто роки князювання Володимира Святославича. Опис подій переривається у «Повісті врем'яних літ» на 997 році, а відновлюється у 1013 році. Тому дослідник зробив висновок, що літописці користувалися окремою повістю більш раннього походження, яка завершувалася на 996 році. Появу початкового літописного зводу Рибаків пов'язував з освяченням Десятинної церкви 996 року, до чого на замовлення Володимира і було підготовлено перший історичний звід про події протягом 150 років.

Ця структура літописного генезису була викладена П.П. Толочком, який, узагальнюючи всі існуючі студії щодо початків давньоруського літописання, зазначає: «З огляду на обсяг і характер інформації Початкового літопису, можна з усією впевненістю стверджувати його виключно київське походження. При укладанні зводу були використані матеріали архіву великокнязівського двору, у тому числі, договори Русі з греками, поодинокі записи найважливіших подій, епічні сказання, річні записи, які робилися в церковних книгах при митрополичій кафедрі та церкві св. Іллі. Помітний комплекс болгаро-візантійських повідомлень... В цілому літописний звід 996 року справляє враження повноцінної хроніки, в якій, на основі використання писемних документів і народних переказів, відтворена широка картина історії Русі X ст.» [8, 19–20].

Вважаємо цінними погляди О.Шахматова, викладені у праці «Разыскания о древнейших русских летописных изводах», зокрема його власне бачення історії складання «Повісті врем'яних літ». На думку вченого, Київському зводу Никона 1073 року передували Найдавніший Київський звід 1039 року і Новгородський звід 1050 року. Отже, Никін поєднав дві традиції – київську і новгородську. Пізніше у праці «Повесть временных лет» вчений виділив Початковий звід 1095 року. Але ця гіпотеза Шахматова викликала ряд заперечень з боку М.Нікольського, Д.Ліхачова, М.Тихомирова, Б.Рибакова. Власне, під сумнів було поставлено не стільки ідею про Софійське літописання, скільки зроблену Шахматовим текстологічну реконструкцію пам'ятки. Так, Д.Ліхачов писав про відсутність внутрішньої стилістичної єдності тексту зводу, наголошував на наявності у ньому ідейних протиріч. Погоджуємося з думкою П.Толочка про те, що після припинення літописання при Десятинній церкві новим його осеред-

ком стали митрополича кафедра і Софія Київська. Це підтверджує і літописна стаття 1037 року – рік освячення Софії. Вона є своєрідним підсумком певного етапу державної діяльності Ярослава Мудрого і містить похвалу князеві. Власне, Ярослав Мудрий мислив Софійський собор не тільки як релігійний центр, а й книжний, духовний.

Традиція софійського літописання у середині XI століття продовжили книжники Києво-Печерський монастир. Тут цілком правомірними та обґрунтованими є дослідження О.Шахматова, М.Присьолкова, Д.Ліхачова та ін. Вони виділили літописний звід 1073 року, автором якого був Никон Печерський. Згідно з Б.Рибаківим, Никон створив комплекс статей 1037–1073 рр. На думку П.Толочка, перу Никона належать статті 1051–1073 рр., оскільки саме стаття 1051 року позначена авторською присутністю і започатковує новий літописний стиль викладу. Крім того, детальна розповідь про заснування Печерського монастиря міститься під цим же 1051 роком, коли руським митрополитом було призначено Іларіона. На думку М.Присьолкова, з чим погоджується багато інших дослідників, Іларіон і Никон – одна особа. Відійшовши від митрополичої кафедри, він оселився у монастирі під іменем Никона і писав тут. Крім того, статті 1051–1073 рр. відрізняються стилістичною єдністю і добре систематизованою інформацією. Загалом літописний звід 1073 року ідейно дуже близький до «Слова про Закон і Благодать» Іларіона. Отже, головним творцем першого ізводу літопису був книжник Никін. Безперечно, він використав усю існуючу до нього літописну традицію, але пристосував її до потреб і світогляду Києво-Печерського монастиря, заклавши таким чином нову літописну традицію, яка можна назвати печерською.

Комплекс статей 1074–1095 рр. дослідники пов'язують з іменем печерського ігумена Іоанна. Цей книжник більшою мірою був фіксатором подій, на відміну від Никона, для якого утвердження християнсько-монастирського світогляду було головним. Статтю 1093 року називають своєрідним епілогом історичного розвитку Русі протягом XI століття і післямовою до літописного зводу. Це єдиний уривок пера Іоанна, який набув ідеологічного забарвлення. В XI столітті було створено також таку частину літописання, як повість про осліплення Василька Ростиславича, що була написана очевидцем подій та повним прихильником князя-жертви. Висока трагічність тексту зворушує і закликає князів до миру.

Сліди ще однієї літописної традиції того часу спостерігаються у статтях, прихильних до Ізяслава Ярославича та його сина Ярополка.

Отже, на нашу думку, до «Повісті врем'яних літ» увійшли всі попередні літописні зводи – 996, 1039, 1073, 1093–1096 рр. Також Нестор використав «Повість галичанина Василя» (1097), «Ізборники» Святослава 1073 і 1076 рр., церковні повчання, усні перекази, чужоземні історичні джерела. Всі літописці були людьми своєї епохи, акцентували увагу на тих історичних подіях, котрі були знаковими для їхнього часу. Нестор, його попередники і наступники створили універсальну книгу русько-українського народу. Тому «Повість врем'яних літ», що є результатом праці багатьох поколінь руських книжників, віддзеркалює історичне буття Русі, є збірником дидактичних повчань і настанов, зводом звичаїв і заповітів пращурів своїм нащадкам, книгою епічних пісень, врешті це художня спроба прочитати минуле й сучасне.

Літописець Нестор назвав свою працю не «літописанням», а «повістями», себто історичними поетичними оповіданнями, «словесами» про певні події, які в основному пов'язані з битвами, походами, міжусобицями. Нестор засвідчив, що багато цих «словес» він вписав, тобто вніс до літопису з вуст старого Яня. Очевидно, це і є ті «старі словеса», про які згадує автор «Слова о полку Ігоревім» як про давню традицію.

Завдання, яке ставить перед собою літописець у «Повісті врем'яних літ», – з'ясувати й описати те, «звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала». Для того, аби дати відповідь на це питання, Нестор використав значну джерельну базу: біблійні книги, історичні хроніки, спогади очевидців, перекладні твори, дружинну і народну творчість та інші. О.Шахматов виділив дванадцять джерел пам'ятки: Книги св. Письма; Хроніка Георгія Амартола; Никифорів літописець; Житіє Василя Нового; Хронограф особливого складу; Стаття Єпифанія Кипрського про 12 каменів на ризі Ієрусалимського першосвященника; Сказання про переклади книг на слов'янську мову; Одкровення Мефодія Патарського; Повчання про кари Божі; Договори з греками; Промова Філософа; Легенда про апостола Андрія. Крім того, літописець користувався усними, зокрема народними поетичними переказами, дружинним епосом, а також розповідями сучасників. Почуття релігійні, пат-

ріотичні та прагнення зафіксувати історію зливаються в єдине художнє ціле.

Літопис починається розповіддю про всесвітній потоп, далі йдуть оповідання про заснування Києва Києм, Щеком і Хоривом, зразки дружинного епосу (смерть Олега від свого коня, історія про білгородський кисіль під час облоги Білгорода 992 р. та ін.). Від середини XI і до початку XII ст. літописні повідомлення ґрунтуються на спогадах очевидців, зокрема самого автора твору: розповідь про Бориса і Гліба (1015), героїчна повість про битву Мстислава зі Святополком (1019), про заснування Києво-Печерського монастиря (1051), три оповідання Нестора – про перенесення мощів Феодосія (1091), про напад половців на Печерський монастир (1096), оповідь про з'їзд руських князів у Любечі (1097), а також оповідання про осліплення Василька Тербовлянського, заповіт Ярослава Мудрого та ін.

У вступному слові до «Студій над найдавнішим київським літописом» та «Історії української літератури» І.Франко стверджував, що багато оповідей літопису, аж до згадки про смерть Святослава, були не стільки історією, як поемами князівсько-дружинного епосу та сагами скандинавського походження. До давньоруської художньої епіки в літописанні І.Франко відносив такі частини літопису: 1) легенда про Кия, Щека, Хорива, джерело якої більш казкове, ніж пісенне; 2) прихід варягів – уривок якоїсь норманської саги про трьох братів, запрошених у чужий край на князювання; 3) похід Олега на Київ і вбивство Аскольда і Діра – локальні саги для пояснення назв Аскольдової і Дірової могил; 4) похід Олега на Константинополь – уривок скандинавської саги про флот на колесах, а інше – неадаптиований переказ тексту договору з греками; 5) смерть Олега – скандинавська сага; 6) смерть Ігоря і помста Ольги – скандинавська сага; 7) візит Ольги до Константинополя – сага, а не історія; 8) облога Києва печенігами – дружинна пісня, основана на місцевій традиції; 9) болгарська війна і смерть Святослава – переказ саги, а не історія [9, 177].

Отже, «Повість врем'яних літ» є своєрідною мозаїкою, що складається із річних записів, поетичних оповідань, ширших історичних описів і уривчастих відомостей та різних повідомлень. Але така мозаїчність не руйнує єдності та художньої цілісності літопису. Ця цілісність зумовлюється перш за все непорушністю світогляду та єдиною концепцією літопису –

релігійною концепцією людини і світу, що поєднується з ідеями любові до рідної землі, патріотичної тривоги за її долю. Автор прагне знайти героїв, достойно описати їхні вчинки і дати таким чином читачеві зразки для наслідування і повчання. Академік Д.Ліхачов правомірно зазначає, що «зображення людей у літописі було підпорядковане своїй і дуже складній системі, воно говорить про своєрідну літературну культуру. Літописець дивився на людей далеко не «простим оком». Його око було озброєне «оптичною системою», яка вводила зображуваних ним людей та їх вчинки в його оціночні судження, підпорядковувала їхні його ідеалам – ідеалам того часу та його класу» [4, 7]. Характеристика людей літописцем безпосередньо пов'язана з усією ідейно-художньою системою літопису, його історичним світоглядом.

Цікава з точки зору історії як чинники світобачення частина літопису, присвячена дискусії про віру і прийняття християнства князем Володимиром. Тут описано різні посольства до Володимира: від болгар магометанської віри, німців від Риму як посланців папи, хозарських жидів, грецького філософа. Візит останнього є визначальним. Грек розповідає князеві про те, як Бог створив небо і землю, про перших людей Адама і Єву, про Каїна й Авеля, про трьох синів Ноя – Сима, Хама і Яфета, про Вавилонське стовпотворіння і походження мов, про Авраама, його дружину Сару та рабіню Агар, про Мойсея, який вивів людей зі страшної пустелі, про царя Ізраїлю Давида. Філософ на запитання Володимира, коли те все було, чи ще буде, відповідає, що ця історія вже сталася. Потім він веде оповідь про народження, життя і смерть Ісуса Христа. У давній історіографії часто використовували діалог як літературний прийом, завданням якого було узагальнити матеріал. Цей прийом використовує і Нестор з метою надати біблійній історії більшої достовірності, інтегрувати її у контекст руської історії.

987 року Володимир відправив свої посольства до інших держав, щоб подивилися на їхню віру. Бояри, порадившись, сказали Володимирі: «Якби поганий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, а була вона наймудріша із всіх людей». 988 року Володимир пішов на Корсунь, оточивши це грецьке місто. Тут він прийняв рішення охреститися. Існує легенда про сліпоту Володимира, який після хрещення прозрів. Корсунський єпископ благословив його, і він одружився з ві-

зантійською царівною Анною. Отже, історична подія запровадження християнства на Русі подається автором у двох контекстах, котрі синтезуються, – історичному та художньому.

Цікавий ідеологічний зміст літопису. Квінтесенцією його є глибоке і сильне переконання авторів та укладачів «Повісті врем'яних літ» у тому, що Русь – держава самостійна, політично визначена з власним історичним існуванням. Ця концепція співзвучна з державницькими концепціями візантійської історіографії. Автори літопису «Повість врем'яних літ» засвідчили високу суспільну й історичну свідомість, актуалізувавши ідею незалежності власної держави, а також миролюбного співжиття численних її князів, котра мала працювати на єдність Русі. Для Нестора, котрий узагальнював літописні замітки і творив «Повість врем'яних літ», історія є політикою, зверненою у минуле. Він захищав інтереси Києво-Печерського монастиря і свого князя. У літописі історичні відомості або перетворені творчою уявою автора, або ж замінені вставними новелами.

«Повість врем'яних літ» – пам'ятка писемності та суспільно-політичної думки, високохудожня поетична книга, збірка епічних пісень та перша і найдавніша історія українського народу. Вона відобразила історичний світогляд руського народу у часи його становлення за допомогою довершених літературних форм доби Середньовіччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Забелин И.Е.* История русской жизни с древнейших времен. – Ч. 1. – М., 1876.
2. *Костомаров Н.И.* Лекции по русской истории. – Ч. 1. – СПб., 1861.
3. *Лихачев Д.С.* Русские летописи и их культурно-историческое значение. – М.–Л., 1947.
4. *Лихачев Д.С.* Изображение людей в летописи XII–XIII в. // ТОДРЛ. – Т. X. – М.–Л., 1954. – С. 7.
5. *Оболенский М.* Исследования и заметки по русской и славянской древности. – СПб, 1875.
6. *Срезневский И.И.* Чтения о древнерусских летописях. – СПб, 1862.
7. *Тихомиров М.М.* Начала русской историографии // Русское летописание. – М., 1979. – С. 46–66.
8. *Толочко П.П.* Літописи Київської Русі. – К., 1994.

9. Франко І. Студії над найдавнішим київським літописом // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 6. – К., 1976.

10. Черепнин Л.В. «Повесть временных лет», ее редакции и предыдущие летописные изводы // Исторические записки. – 1948. – № 25;

11. Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.

УДК 821.161.2: 82-31 / Гребінка

Н.С. ПЕРЕВЕРТЕНЬ
(Київ)

РОЛЬ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В ЖИТТІ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ Є. ГРЕБІНКИ)

Аннотація.

В статье рассматривается значение христианских ценностей в жизни героев Е.Гребенки на материале произведений «Перстень», «Сила Кондратьев», «Чужая голова – темный лес». Анализируются характеры героев учитывая их нравственный выбор.

Ключевые слова: Е. Гребенка, христианские ценности, нравственность, нравственный выбор.

Анотація.

У статті розглядається значення християнських цінностей в житті героїв Є.Гребінки на матеріалі творів «Перстень», «Сила Кондратьєв», «Чужая голова – темный лес». Аналізуються характери персонажів з огляду на їх моральний вибір.

Ключові слова: Є. Гребінка, християнські цінності, моральність, моральний вибір.

Summary.

The article discusses the importance of Christian values in life heroes E. Combs on the material of «Ring», «Sila Kondrat'ev», «Alien head, dark woods». Analyzed the characters because of their moral choices.

Key words: Je. Grebinka, Christian values, morality, moral choices.